

6. Про внесення змін до Закону України "Про інформацію". Закон України від 13 січня 2011 р. № 2938-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 32. - ст. 313.
7. Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення : Закон України від 23 вересня 1997 р. № 538/97-ВР // ВВР України. - 1997. - № 48.
8. Про телебачення і радіомовлення : Закон України від 12 січня 2006 р. № 3317-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2006. - № 18. - ст. 155.
9. Токарська А. Правові аспекти суспільної комунікації : [монографія] / А. Токарська. - Львів : ред. - вид. комплекс ЛьвДУВС, 2008. - 144 с.
10. Українське телебачення : вчора, сьогодні, завтра / упоряд. М. М. Карабанова [та ін.]. - К. : "Дирекція ФВД", 2006. - 648 с.
11. Canadian Radio-television and Telecommunications Commission Act R.S.C., 1985, c. C-22 // <http://laws-lois.justice.gc.ca/eng/acts/C-22/page-1.html>.

УДК 340.122"1492.20..."

О.М. Литвинов

**ДО ПОСТАНОВКИ ПИТАННЯ ПРО КЛЮЧОВУ
РОЛЬ ТЕОРІЙ ПРИРОДНОГО ПРАВА НОВОГО
ЧАСУ У СТВОРЕННІ СУЧАСНОЇ ПРАВОВОЇ
РЕАЛЬНОСТІ, АБО ЧИ МОЖЕМО МИ ГОВОРИТИ
ПРО "ДРУГИЙ ОСЬОВИЙ ЧАС"?**

На основі культурологічного підходу з використанням методології синергетики в процесі осмислення ролі класичних теорій природного права Нового часу обґрунтовується точка зору щодо їхньої вирішальної ролі в створенні фундаментальних підмурків сучасної правової реальності. Висувається гіпотеза про особливість розвитку людства з періоду XVI-XVII століть до сьогодення, коли вирішального значення набувають наука, техніка і особливо право, що якісно кардинально змінило світ, і що надає підстави вважати даний період "другим осьовим часом" в історії.

Ключові слова: *право, права людини, теорії природного права, правова реальність, "коперниканський переворот у праворозумінні", "осьовий час", "другий осьовий час"*.

На основе культурологического подхода с использованием методологии синергетики в процессе осмысления роли классических теорий естественного права Нового времени обосновывается точка зрения относительно их решающей роли в создании фундамента совре-

менною правовою реальністю. Висуватися гіпотеза об особливості розвитку людства з періода XVI-XVII століть до нинішнього часу, коли вирішальне значення набувають наука, техніка і особливо право, що якісно кардинально змінило світ, і що дає підстави вважати даний період "другим осевим часом" в історії.

Ключові слова: *право, права людини, теорії природного права, правова реальність, "коперніканський переворот в правопониманні", "осеве час", "друге осеве час"*.

On the basis of cultural studies approach and with using of methodology of synergy in the process of comprehension of the role of classical theories of the New Age's natural law it is shown the point of view concerning their decisive role in creation of foundation for modern legal reality. It is offered the hypothesis about peculiarity of development of mankind from the period of XVI-XVII centuries up to date, when the science, technology and especially law took on value. This fact qualitatively cardinal changed the world and founded to consider this period as "the second axial time" in history.

Key words: *law, human rights, theories of natural law, legal reality, "Copernican revolution in understanding of law", "axial time", "second axial time"*.

Актуальність теми даної статті може бути аргументованою як мінімум з двох позицій. Перша стосується надзвичайно складних процесів запеклої боротьби принципів недавнього тоталітарного минулого та проголошеного демократичного майбутнього в правовому полі України. Друга стосується актуальної, а також ретроспективної та перспективної екстраполяції такого роду процесів на світову історію. І перша, і друга з урахуванням синергетичної методології може надати непередбачені й несподівані результати¹, але, оскільки в сучасному існує і минуле, і майбутнє², в соціальних системах переважаючими залишаються культурно-історичні чинники, які мають світоглядну домінуючу перевагу, що відповідає й положенню засновника синергетики видатного бельгійського фізико-хіміка і філософа, Лауреата Нобелівської премії Іллі При-

¹ Див.: Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. - М.: Прогресс, 1986. - С. 236-238.

² Див.: Крымский С.Б., Чайка Т.А. Сергей Крымский. Наш разговор длиной в жизнь (Цикл интервью Т.А. Чайки). - К.: Издательский дом Сергея Бураго, 2012. - С. 161.

гожина про залежність кінцевого стану системи від її "передісторії"¹. Останнє положення досить інтенсивно розробляється в соціогуманітарних науках, наприклад у педагогічних, зокрема у філософії освіти², втім такий історико-культурологічний аспект синергетичного методу в правознавстві не використовувався, що й обумовлює *новизну* постановки даної проблеми. Метою цієї статті є обґрунтування особливого значення права як права кожної людини (ідеї, що є засадничою в філософських основах природноправових теорій Нового часу) в створенні якісно нового світу, що надає можливості визначення останніх 300-400 років в історії людства як "другого осьового часу".

Деякі періоди в історії людства мають особливе значення і тому їх класифікують як перехідні чи то навіть переломні. Раніше більш популярним терміном було – революційні, але, зокрема, після заперечувальних стосовно Французької революції кінця XVIII століття думок французьких же істориків та "перекваліфікації" суспільно-політичною і потім й історичною думкою Російської "революції" жовтня 1917 року в "переворот" чи то "заколот" після розпаду Радянського Союзу вже у нас цей термін втратив ту популярність, яка була в нього протягом майже двох століть. Поступово почали переважати терміни (терміно-поняття, якщо за П. Рабіновичем) не агресивно-цивілізаційної спрямованості, а творчочкультурологічної, незважаючи на соціальні катаклізми, війни, інші негаразди, що продовжують переслідувати людство, яке надто важко позбавляється своїх примітивних тваринних і рослинних рис та пов'язаного з ними спрощеного функціонування, включаючи злочинність. І хоча, як колись зауважив видатний російський філософ XX століття О. Лосев стосовно сталої оцінки епохи Відродження як перехідної, що перехідними взагалі-то є всі епохи, про певні періоди історії людства мабуть можна і навіть слід говорити як про особливі, скажімо так, як мінімум у якомусь відношенні. Таким є, наприклад, "осьовий час" за К. Ясперсом, інші періоди можуть бути не такими тривалими, але головним для них є, ви-

¹ Див.: Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой. - С. 217-218.

² Див.: Князева Е.Н., Курдюмов С.П. Основания синергетики. - СПб.: Алетея. 2002. - С. 286; ін.

словлюючись мовою класичної філософії, якість як особливість, якісне наповнення, що відрізняє від епох попередніх, а також наслідки (як передбачувані, так і непередбачувані) цього якісного змісту. К. Ясперс, точка зору якого вже давно визнана класичною, "осьовий час" схарактеризовує як такий, що його можна виявити емпірично як факт, значущий для всього людства, і смисловим змістом цього факту є те, що "з'явилася людина такого типу, який зберігся і до сьогодні"¹. Це період у приблизно півтисячоліття між 800 та 200 роками до н.е., коли в різних кутках світу відбувається багато чого незвичного, що закінчується переважанням раціональності та раціонального над міфологічною свідомістю, найбільш відомими історичними фактами є наступні. У Китаї виникає філософія з майже всіма її напрямками (найбільш відомі імена - Конфуцій та Лао Цзи), в Індії з'являються Упанішади та живе Будда, в Ірані - Заратустра, у Палестині - пророки Ілія, Ісайя та інші. У Греції - надзвичайні в своєму історичному значенні досягнення в різних сферах духовного життя, пов'язані з іменами Гомера, Парменіда, Геракліта, Платона, Есхіла, Фукидіда, Архімеда та багатьох інших. Новим і виробленим незалежно в названих культурах було те, що людина усвідомила буття в цілому, саму себе та свої межі, а також було вироблено основні категорії, що є основою мислення людини і сьогодні². Людина не тільки усвідомлює себе, вона стає іншою, починаючи свою планетарну експансію, з одного боку, і починаючи також свою внутрішню гуманістично-раціональну перебудову, включаючи соціально-організаційну сферу. Остання також починає набувати все більше культурних (*cultura*) та громадянсько-цивілізаційних (*civiltà*) якостей³. Зовсім іншою стає не тільки сама людина, а й її світ - світ людини.

З такої точки зору час, починаючи з приблизно XVI століття, і особливо століття XVII та XVIII - епоха Просвітництва - є особли-

¹ Див.: Ясперс К. Истоки истории и ее цель // Ясперс К. Смысл и назначение истории: Пер. с нем. - М.: Политиздат, 1991. - С. 33 та ін.

² Див.: Ясперс. Истоки истории и ее цель. - С. 33-34.

³ Див. більш докладно: Литвинов О.М. Про поняття "культура" як правову категорію (до філософської постановки питання у культурологічній площині) // Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія: Зб. наук. праць. - 2012. - №3 (13). - С.218-222.

вою і переломною не тільки завдяки сформованій у ті часи ідеології, що ґрунтувалася на прагненні зруйнувати станово-феодалні ідеали і порядки, які відверто заважали суто людському – розумному та моральному (у термінології багатьох мислителів, у тому числі й К. Маркса – буржуазному або юридичному) – організовувати спільні дії, а й у контексті всесвітньої історії: вперше сконституйоване начало раціоналістичної спрямованості пронизує майже всі сфери життя і починає диктувати умови існування самої людини. Причому таку всезагальність це раціоналістичне начало надає не тільки створена генієм голландців та англійців ідея права як права кожного, а й створена генієм французів ідея "енциклопедії" як сукупності людських знань та претенцій чи то зазіхань людини на розуміння всього Всесвіту й себе самої. Тому творча спадщина Г. Гроція, Б. Спінози, Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо, І. Канта, Г. Гегеля та інших видатних мислителів Нового часу, та її дієвість, тобто вплив на формування правової реальності нової якості, коли права людини як права кожної людини (частина загального положення про рівність усіх суб'єктів права – "коперніканський переворот" у праворозумінні¹) створюють ту "особливу якість правопорядку", який відповідає й "сучасним цивілізаційним стандартам"².

Богом стає Розум, і хоча не є нашим завданням критика надто великих сподівань на перебудову життя на цих раціональних, тобто суто людських принципах (що відрізняють *homo sapiens* від інших істот), ми знов звернемо увагу на розуміння та тлумачення культури як чогось майже антагоністичного природі та водночас відзначимо в такому мисленні відношень (культура-природа – *cultura-natura*) певну суперечність. Остання полягає насамперед у постійному зверненні самих просвітителів до цього поняття та смислів, що в ньому закладено, а це особливо важливим є саме в філософсько-правовій, а також (особливо у руссоїстському варіанті) і в педагогічній площині³. Іншими словами, культуру ми не

¹ Див.: Соловьев Э.Ю. Личность и право // Соловьев Э.Ю. Прошлое трактует нас. Очерки по истории философии и культуры. – М.: Политиздат, 1991. – С. 407.

² Див.: Максимов С.И. Правовая реальность: опыт философского осмысления. – Харьков: Право, 2002. – С. 211.

³ Див., напр.: Ваховский Л.Ц. Западноевропейская философия воспитания эпохи Просвещения. – Луганск: Альма матер, 2000; див., зокрема, С. 117-118.

будемо розуміти в зазначеному (домінуючому в епоху Просвітництва), на сьогодні вже історично обмеженому сенсі, а будемо лише постійно апелювати до відправних точок зору в мисленні просвітителів, які завдяки зверненню до природних основ самої людини виокремили, втім, такі культурні смисли, які багато в чому впливають і на наше сьогоднішнє - і через освіту, і, що для нас є надзвичайно важливим, через право. Соціальна ефективність останнього є більш вагомим завдяки його імперативній дієвості, але піднесення першого, освіти, у культуротворчому сенсі є більш важливим, оскільки йдеться про опору не на переважно негативні й руйнівні боки життя, як то відбивається значною мірою в праві, а на позитивні й творчо спрямовані, у чому полягає сутність освіти та виховання майбутніх (на кожен час) поколінь людей.

Один з провідних сучасних істориків філософії (точніше, мабуть, було б сказати істориків філософської культури) і водночас філософів права Е. Соловійов, підкреслював не просто особливу, а надзвичайну роль епохи Просвітництва в праворозумінні, - це саме він красномовно визначив її як "коперніканський переворот". Сучасний російський філософ виокремлює основні ідеї в правовій галузі, що їх висунули просвітителі, а саме: правління законів, верховенства законів, освіченого законодавця та правителя. Зазначає те, що найбільш привертало увагу видатних мислителів цього часу: це ідея народного суверенітету (а не суверенітету монарха) та вчення про природне право як право рівних від природи людей. Їхню загальну позицію, що спиралася на майже необмежену віру в могутність і також необмежені можливості людського розуму, він називає історичним та юридичним оптимізмом. Принизливе становище необґрунтованої залежності однієї людини від іншої на підставі лише досить умовної соціальної ієрархії має подолати раціонально обґрунтована позиція, що втілювалася в політичних гаслах свободи, рівності та братерства, а в поточному житті мала реалізуватися у відповідних правових засадах, що спиралася на філософську ідею автономії особистості. Раціональне мислення природно втілювалося насамперед у критичне ставлення до всього того, що існувало як характеристика людської взаємодії, апогеєм чого була нищівна критика церкви Вольтером, яку той гнівно викривав як основний чинник людських страждань попередніх часів "темного" середньовіччя, і відразу ж зазначимо розмежування ним церк-

ви і релігії – до останньої видатний мислитель ставився як до необхідного для людини, ставився також раціонально обґрунтовано, з точки зору надання їй необхідних для неї ж самої, тобто людини, загальних правил. Останні мають кінець-кінцем також раціональне обґрунтування, оскільки як мінімум повинні стримувати людину від необдуманих афективних дій, притаманних, і визначальних, як на думку Вольтера, "неосвіченим низам". Йшлося фактично про внормування цих правил, обов'язковість яких надавала їм правовий характер.

Загальна критична позиція просвітителів не могла не відбитися і на ставленні до державно-правових інституцій, якщо звертатися до інших крупних фігур цієї епохи, крім Вольтера, то вони, ці інституції, були головною мішенню в їхній боротьбі зі світовим злом. Е. Соловйов наголошує на цій думці і звертає увагу на висновки, які узагальнюють ставлення просвітителів до держави. Йдеться, звісно, про державу феодальну, але багато чого поєднує їхні міркування з відомим ставленням до держави як такої несамовитого християнина Августина (державна – це зграя розбійників, злочинців), коли вони тлумачать її аналогічно, говорячи про державну злочинність або злочинну державність. Обґрунтування зазначеної позиції є незаперечними, а ми можемо додати і до думок самих просвітителів, і до думок Е. Соловйова, на якого спираємося в цьому дослідницькому епізоді¹, що значною мірою вони, ці обґрунтування, подаються в ракурсі, який через більш ніж століття отримає назву феноменологічного (немає тут нічого дивного, якщо згадати, яке значення відіграло поняття феномену в ті часи, наприклад, у кантівських міркуваннях, зокрема про освіту, а також про право і державу).

Просвітителі виявляють, що право як зведена в закон воля правителя, як то було притаманним державі їхніх часів, – це є фактично беззаконням, оскільки кількість злочинів, скоєних владою є незрівнянно більшою, ніж скоєних індивідами, головною причиною чого була залежність судів від влади, що необмежена репресія держави пов'язана з корупцією, вона придушує вільну волю взагалі, а не волю злочинця, і це є фундаментом злочинної держав-

¹ Див.: Соловьев Э.Ю. Личность и право // Соловьев Э.Ю. Прошлое трактует нас. Очерки по истории философии и культуры. - М.: Политиздат. 1991. - С. 403-431.

ності. Якби вони використовували сучасну термінологію, то, можна в цьому не сумніватися, йшлося б і про авторитаризм, і про тоталітаризм як сконцентроване відродження тієї державної злочинності, свідками якої були ці видатні мислителі. В їхній же термінології йшлося про деспотизм або деспотію.

Е. Соловійов підкреслює непересічне значення того, що було зроблено Просвітництвом, на ідеї, які й обумовили той "коперніканський переворот" у галузі юриспруденції, значення якого неможливо переоцінити, як і значення досягнень самого Коперника для розвитку людства і людського розумного, тобто раціонального мислення. Вони доходять висновку щодо необхідності й обов'язковості такого ж розумного, тобто раціонального обмеження державного насилля, це перше, і щодо такої ж необхідності й обов'язковості зрівняння у правах усіх суб'єктів права, включаючи саму державу у відношенні навіть до окремого індивіда, це друге. І на цьому слід наголосити: державу в філософії права просвітителів було зрівняно в правах з індивідом. Слід ще зауважити: потім американці Т. Джефферсон¹ (якого, як і Б. Франкліна, також можна зарахувати до просвітителів) у XVIII столітті, а потім В. Вілсон² на початку століття XX-го розвинули цю ідею в той бік, що за рівних вихідних умов сперечання чи то конфлікту індивіду і держави перший уже повинен мати перевагу в праві здійснення своїх прагнень, оскільки друга – то є юридична особа з величезною у порівнянні з першим перевагою в силі, можливостях, впливу тощо.

Сьогодні державою, де права людини захищені найкраще в світі, визнана Англія, чому, звичайно ж, є пояснення й історичного характеру. Не слід, мабуть, нагадувати про непересічну пам'ятку правової думки *Carta Magna*, але витoki неперевершеної ідеї втручання Розуму в правову сферу у вченнях Т. Гоббса та Дж. Локка, за всіх відмінностей загальнофілософських та філософсько-правових позицій, надали їхній батьківщині не тільки заслуженої слави, а й всесвітнього значення як взірцям подолання людським

¹ Він був не тільки автором тексту "Декларації незалежності" та 3-м Президентом США (1801-1809), а й свого часу начальником міліції (народного ополчення) Вірджинії та засновником і першим ректором Вірджинського університету.

² Професор права і Президент Принстонського університету. 28-й Президент США (1913-1921).

Розумом обмеженості стадних принципів організації суспільного життя і звільнення від ірраціонально-інстинктивних підмурків традиційного "закритого суспільства" (якщо використовувати нині вже широко розповсюджену термінологію А. Бергсона та К. Поппера). І якщо йдеться про XVII століття, то, звичайно, слід згадати й про голландського філософа Б. Спінозу, особисті нещастя якого, що майже вдвічі скоротили його життя, були результатом саме раціоналістичного обґрунтування того, що сьогодні є смисловим ядром праворозуміння – ідеї прав людини як рівних прав кожної людини, яких їй ніхто не може лишити (природних невідчужених прав). Іншими словами, філософсько-правові вчення англійського та голландського Просвітництва XVII століття – це вчення видатних філософів, які першими в Європі і в світі відповідні проблеми почали вирішувати з точки зору раціонального мислення вже нової якості. Якість цю звичайно визначають поняттями буржуазного та юридичного, як уже було зазначено, хоча слід обов'язково також згадати й попередній релігійний досвід реформаційної спрямованості¹, оскільки саме він був у підґрунті таких відомих і визначних історичних подій, як буржуазні революції в Голландії (початок XVII століття) і в Англії (кінець XVII століття).

Перемозі невеличкої кальвіністської Голландії над величезною тоді католицькою Іспанією (над володіннями якої "ніколи не заходило сонце" – як висловлювалися пихаті іспанські гранди) передувала боротьба проти релігійної догматики та духовного диктату церкви, розробка нових раціональних та світських поглядів на світ, уже тоді досить різка критика феодальних державних установ, опертя на природознавчі знання тощо. І в Англії досить строкатий революційний табір об'єднувала завзята боротьба за "чистоту" розуміння Святого письма, апелювання до текстів Біблії, доведення раціональної довершеності "механізму" світу, створеного Богом. Відкидалися середньовічні однозначні та догматичні тлумачення релігійних текстів, аргументами стають ренесансні гуманістичні та ранньобуржуазні раціоналістичні доводи. Віра в розум та активну діяльність самої людини, в можливість за допомогою знання змінити життя на краще все більше опановує свідо-

¹ Див., напр.: Соловьев Э.Ю. Время и дело Мартина Лютера // Соловьев Э.Ю. Прошлое толкует нас. Очерки по истории философии и культуры. – С. 54-126; ін.

мість людей, насамперед представників буржуазії. Цьому світогляду було потрібним закріплення в сфері суспільних та владних відносин, що відбилось в народженні власне юридичного погляду на такі питання та на вирішення таких проблем. Світський, раціоналістичний та, певною мірою вже прагматичний його характер став відбиттям життєвої необхідності такого ж раціонального устрою й суспільного ладу, який потребував принципово інших ступенів свободи для більшої кількості людей, кількість яких переходила в усвідомлення вже якісного гатунку, оскільки йшлося про свободу кожної людини, гарантованої державними інституціями та відповідним правом.

Цей загальний просвітницький настрій отримав втілення у філософській розробці переважно ідей природного права, невідчужуваних прав людини, з яких витікає ідея договірного походження держави. Остання стає раціональною альтернативою ненасильницьких підстав виникнення того "Левіафану", якщо за Т. Гоббсом або "загальної міці", якщо за Б. Спінозою, що протиставляються ірраціональному та корисливо спрямованому ірраціоналізмові насильницьких способів об'єднання людей в більш-менш організовані спільноти з наданими їм законами як засобами переважно примусу (право як "вільності" здобувалися, як правило, нижчими верствами, і частіш за все через вимоги та запеклу боротьбу).

Як фундаментальні питання загальносоціальної значущості ідеї природного права, невідчужуваних прав людини та договірного походження держави лягли в основу ідеї правової держави, що набувала все більшого впливу. Але в деяких ученнях ми вже можемо побачити такі позиції, (як то в Гоббса: зобов'язування держави займатися виховною та просвітительською діяльністю, дозвіл батькам вільно наставляти дітей в обраному ними дусі тощо), які без сумнівів можна тлумачити і як формування ідеї держави соціальної, що мали зародковий характер, але це не зменшує їхньої історичної ваги. Звідси й непересічне значення цих учень, насамперед у сенсі розуміння їх як процесу граничної індивідуалізації права, а саме: шлях раціоналізації приводить людську думку, втілену в філософсько-правових ученнях (а потім і в політичній практиці), до рівновагового співставлення понять права і людини. Іншими словами, уперше в історії людства йдеться про права кожної лю-

дини і обґрунтування такої позиції стає з цього часу постійним пульсом соціального життя, настільки ж постійно набираючи потужності, якщо такою вважати постійне ж розширення впливу цих ідей. У цьому, незважаючи на генетичний зв'язок із Перикловими думками і діями¹ та з християнськими (точніше ранньохристиянськими) ідеями, а також з вибірковим індивідуалізмом Відродження, принципова відмінність соціальних процесів Нового часу, що їх, правда, демонструє поки що тільки Західна Європа (та ще й не вся, а тільки північна, протестантська її частина). Але спрямованість і поширення цих процесів та набуття правом усе більшої ваги вкупі з таким же стрімким розвитком науки і техніки, що в цілому кардинально змінює світ, дозволяє, як уявляється, тлумачити цей період – починаючи з епохи Просвітництва – як "другий осьовий час", оскільки зміни в духовному житті людства набули зазначеної принципово нової якості, як і способи його матеріалізації, про що вже йшлося в підрозділі про значення техніки.

Якщо в перший "осьовий час", за К. Ясперсом, "було розроблено основні категорії, якими ми мислимо й до сьогодні"² і він відзначався, можна сказати так, постановкою питання про єдність людства у вигляді появи монорелігій та намаганнями надати людині усвідомлення самоцінності хоча б у межах цієї конкретної монорелігії, що знаходило втілення в світоглядних та ритуальних формулах, які спиралися переважно на культурні підмурки етнонаціонального походження, то "другий осьовий час", з одного боку, вирішує деякі питання, поставлені у "перший" "осьовий час", зокрема стосовно вказаної єдності, з іншого боку, дозволяє реалізуватися цій ідеї самоцінності окремої людини також у більш широкому, у сучасній термінології глобальному масштабі. І в першому, і в другому випадку йдеться про вихід за межі міфологічного чи то напів-міфологічного мислення через процедури раціоналізації свідомості (переводу конкретних образів у загальні абстрактні по-

¹ Дії Солона, незважаючи на також безперечно раціональне підґрунтя, мали інші цілі, насамперед організаційного характеру, тобто йшлося про впорядкування життя полісу через подолання економічного егоїзму, про демократичні основи усвідомленого характеру політичної ідеології, як то у Перикла, говорити ще не можна, що, втім, аж ніяк не заперечує їхнього непересічного значення і в соціально-політичній історії, і в історії права.

² Див.: Ясперс К. Истоки истории и ее цель. - С. 33.

няття, Ясперс називає це боротьбою раціональності та раціонально перевіреного досвіду з міфом¹, а ми знов звертаємо увагу на це значення раціонального для кардинальних змін історично-світового значення) у виміри організації життя соціуму та регулювання відносин його членів за допомогою норм, які хоча і мали доволі органічний зв'язок із синкретичними нормами попередніх епох, але ж уже якісно відрізнялися саме своєю раціонально обумовленою однозначністю, яка термінологічно (або як глибинні смисли) відбилася в понятті права.

Перший зазначений аспект, що стосується єдності людства, спирається насамперед на поширення ідеї права як процес, що має зовнішнє вираження як територіальне її поширення, другий аспект, відносно усвідомлення самоцінності людини, було втілено в ідеї невідчужених природних прав людини як кожної людини, що можна схарактеризувати як її, ідеї права, поглиблення. Людство набуває єдності через правове визнання кожної окремої його клітинки, якою вже мислиться людина, або, в термінології теорій природного права тих часів, що ми їх розглядаємо, індивід. Тому не випадково такого значення набуває постановка питання про віротерпимість, навіть у доволі обмеженому вигляді (обмеженому заклик до її проявів у межах лише християнства) Локківських "Листів про віротерпимість". Ці вирування думок, ідей, пристрастей, закликів тощо, як у вигляді Вольтерівського розмежування церкви і релігії, так і до того у вигляді Локківського намагання примирення різних християнських конфесій, за всіх їх політичних засад, обумовлених вимогами часу, спрямовувалися до форм взаємодії та вираження, які скриталізовувалися в поняттях, що поступово створювали світоглядні опори нової, раціональної правосвідомості. Останні спиралася на раціональні основи нової культури, де таке ж раціональне прагнення узагальнення як досягнення все більшого рівня абстрактності (у сенсі концентрації смислів, а не відірваності від життя) знайшло втілення в обґрунтуванні їх у відомих нині як класичні теоріях природного права. І якщо К. Ясперс говорив про "осьовий час" як народження сучасної людини, то для характеристики запропонованого нами розу-

¹ Див.: Ясперс К. Истоки истории и ее цель. - С. 33.

міння "другого осьового часу" мабуть буде коректним згадати слова І. Канта, якими він схарактеризовував епоху Просвітництва. А він говорив про набуття людством "повноліття", яке визначав як "нездатність без керівництва іншого користуватися своїм розумом (здоровим глуздом)"¹. Іншими словами, про набуття принципово нової якості мислення та діяльності.

УДК 343.21(094.4)(477):342.4

О.О. Кваша
Р.Ш. Бабанли

**КОНСТИТУЦІЙНІ ПРИНЦИПИ
В НОРМАХ КРИМІНАЛЬНОГО
КОДЕКСУ УКРАЇНИ**

В статті досліджуються шляхи розвитку конституційних положень у нормах Кримінального кодексу України. Акцентується увага на тому, що норми Конституції України, які мають важливе значення для кримінального права, повинні стати складовими частинами системи принципів цієї галузі права. Проведене дослідження дозволило констатувати безсистемність законодавчого викладення в КК України положень, які можуть бути віднесені до принципів кримінального права. Проаналізовано існуючі наукові підходи до визначення загальних засад в нормах КК України та підтримано ідею щодо доцільності закріплення принципів в окремих статтях цього кодексу.

Ключові слова: *принципи, загальні засади, законність, справедливість, економія кримінальної репресії.*

В статье исследуются направления развития конституционных положений в нормах Уголовного кодекса Украины. Акцентируется внимание на том, что нормы Конституции Украины, которые имеют важное значения для уголовного права, должны быть составляющими частями системы принципов этой отрасли права. Проведенное исследование позволило констатировать бессистемность законодательного изложения в УК Украины положений, которые могут быть отнесены к принципам уголовного права. Проанализированы существующие научные подходы к определению общих положений в нормах УК Украины и поддержана идея о целесообразности закрепления принципов в отдельных статьях этого кодекса.

¹ Див.: Кант І. Соч. на немецком и русском языках (Под ред. Н. Мотрошиловой (Москва) и Б. Тушлинга (Марбург)). - М., 1997. - Т. 1. - С. 127.